

Ваганова І. М.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри правового регулювання економіки
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

ПРАВОВІДНОШЕННЯ ТА ПРАВОВИЙ ЗВ'ЯЗОК У ПРАВІ

RELATIONSHIP AND LEGAL CONNECTION IN LAW

У статті зроблена спроба аналізу розбіжностей серед вчених у використанні термінів «правовідношення» та «правового зв'язку». Досліджено обґрунтовані позиції вчених-правовиків щодо співвідношення даних категорій у праві. Акцентована увага на співвідношенні загальних та конкретних правовідносин, суб'єктивних прав та правового статусу різних суб'єктів. Розглянуто етапи здійснення права. Визначено передумови виникнення правових зв'язків.

Ключові слова: правовідношення, правовий зв'язок, загальні правовідносини, конкретні правовідносини, правовий статус суб'єктів, здійснення права.

В статье предпринята попытка анализа расхождений среди ученых в использовании терминов «правоотношение» и «правовая связь». Исследованы обоснованные позиции ученых-правовиков о соотношении данных категорий в праве. Акцентируется внимание на соотношении общих и конкретных правоотношений, субъективных прав и правового статуса различных субъектов. Рассмотрены этапы осуществления права. Определены предпосылки возникновения правовых связей.

Ключевые слова: правоотношения, правовая связь, общие правоотношения, конкретные правоотношения, правовой статус субъектов, осуществление права.

The article attempts to analyze the discrepancies among scientists in the use of terms «legal relationship» and «legal connection». The substantiated positions of legal scientists on the correlation of these categories in law are investigated. Attention is focused on the relationship between general and specific legal relations, subjective rights and the legal status of various actors. The stages of the implementation of the law are considered. The prerequisites for the emergence of legal relations are determined.

Key words: legal relationship, legal connection, general legal relations, concrete legal relations, legal status of subjects, implementation of law.

Теорія правових відносин розвивається досить тривалий період часу. Починаючи з 40-х років ХХ ст. вона все більше привертає увагу вчених-правовиків. Як відомо, ряд питань, що стосуються поняття «правовідносини», продовжують залишатися дискусійними [1, с. 662], починаючи з питань про поняття правовідносин та закінчуючи про їх об'єкт, зміст, а також про поняття права та інше. Таке положення вивчення даного питання пояснюється стрімким розвитком суспільного життя, а також у значному ступені багатоаспектністю та складністю даного питання. У теорії права проблемним залишається питання про співвідношення понять «правовідношення» та «правового зв'язку». Саме воно й буде досліджуватися в даній статті.

З огляду на мету даної статті в першу чергу варто вказати на розбіжності серед вчених у використанні термінів «правовідношення» та «правовий зв'язок». Справа в тому, що багато вчених в юридичній науці вважають, що поряд із правовідносинами необхідно відрізняти також і правові зв'язки як особливу приналежність, атрибут правової системи. Із цього приводу Л.С. Явич вказує: «У правовій сфері діяльності людей ми зіштовхнулися з відомою відмінністю між суспільним зв'язком та суспільним відношенням, але це питання потребує ще додаткових досліджень... С.С. Алексеев писав, що відносини і є зв'язок. Це неточно. Правові відносини відрізняються від правових зв'язків як ступенем конкретизації суб'єктів та їх прав (обов'язків), так і характером залежності

суб'єктів права. ... в правовідношенні, на відміну від юридичного зв'язку, має місце поведінка взаємодіючих осіб, взаємообумовлена діяльність. Тут суб'єкти та їх вчинки знаходяться у прямому загальнозначимому стабільному соціально-юридичному контакті. При формальному підході розмежування між правовідносинами та правовими зв'язками не суттєві, зводяться до конкретизації суб'єктного складу, прав та обов'язків» [2, с. 210].

Разом із Л.С. Явичем в юридичній літературі прихильниками відмінності поняття правових зв'язків та поняття правовідносин являються такі вчені, як Г.В. Мальцев, В.Д. Сорокін, Ю.І. Гревцов, Л.Б. Тиунова, В.М. Протасов та інші [3, с. 34; 4, с. 35]. Вказані вчені доходять єдиного висновку щодо питання про необхідність розмежування правовідносин та правових зв'язків у правовій системі, при цьому розходяться між собою в трактовці питання про співвідношення правового зв'язку та правовідношення. Наприклад, В.М. Протасов притримується такої точки зору: «У дослідженні структури правовідносин не можна, мабуть, ототожнювати поняття відносин та зв'язку. Останній є різновидом відносин, іншими різновидами якого можна вважати залежність та розмежування. Усе знаходиться у відносинах, але не все знаходиться у зв'язку. У сфері суспільних відносин ознакою існування зв'язку між суб'єктами... є взаємодія між ними. Звідси правильно вважати, що, наприклад, суб'єкт права власності знаходиться з іншими суб'єктами не у зв'язку, а в іншому виді

правовідносин – регулюючим правом залежності від їх діяльності» [5, с. 60].

Протилежним порівняно з В.М. Протасовим є погляд на співвідношення правовідносин та правового зв'язку, якого притримується Л.Б. Тіунова. Дослідниця виходить із того, що «відносини в науці частіше за все визначаються через поняття зв'язку. ... стосовно до соціальної матерії у відповідності зі вже встановленим понятійно-термінологічним апаратом сучасної суспільної науки зв'язок слід розуміти як більш загальне, родове поняття, що лежить в основі суспільного відношення» [4, с. 36].

Таким чином, серед прихильників розмежування в правовій системі правовідносин та правових зв'язків можна констатувати два протилежних підходи про питання щодо співвідношення правовідносин та правових зв'язків. Відповідно до одного з них треба виходити з того, що поняття зв'язку більш широке порівняно з поняттям відносин, у силу чого суспільне відношення необхідно розглядати як різновид суспільних зв'язків, а правовідносини – як різновид правових зв'язків. Відповідно до другого підходу, навпаки, поняття суспільних відносин є більш широким порівняно з поняттям суспільного зв'язку та, відповідно, правовий зв'язок є різновидом правовідносин.

В юридичній літературі існує й третє точка зору про співвідношення правовідносин та правових зв'язків. Багато вчених вважають, що нема ніякої потреби у відмінностях окремо правовідносин та окремо правового зв'язку. Вони традиційно розглядають правовідносини та правовий зв'язок як одне й теж, а тому у своїх роботах використовують термін «правовідношення» (правовідносини) та «правовий зв'язок» як ідентичні та взаємозамінні.

У теорії правовідносин дискусійними є також питання про співвідношення загальних та конкретних правовідносин, суб'єктивних прав та правового статусу різних суб'єктів. Слід відмітити, що дискусії із цих та деяких інших питань теорії правовідносин беруть свій початок ще в радянський період розвитку юридичної науки, де у свій час не знайшли однозначного пояснення різних фактів володіння суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Ті чи інші спроби та варіанти пояснення вказаних фактів у теорії правовідносин стимулювали, зокрема, дискусії з проблеми співвідношення суб'єктивних прав із правоздатністю та правосуб'єктністю. «Пожвавлення полеміки з приводу поняття суб'єктивних прав, співвідношення правосуб'єктності, правоздатності, суб'єктивного права пов'язана з тим, що одне з найскладніших явищ, характерних для соціалістичного суспільства, – правового закріплення становища громадян у суспільстві іноді намагаються виразити в одному правовому понятті. Частіше за все для цього використовується поняття суб'єктивного права. Між тим положення громадянина в соціалістичному суспільстві має стільки аспектів та граней, що не може бути виражено тільки через поняття суб'єктивного права» [6, с. 122].

Оригінальність позиції Ю.І. Гревцова полягає в тому, що він всі спірні питання теорії правовідносин об'єднує в єдину загальну проблему, а джерело, причину цієї проблеми бачить в особливостях самого механізму правового регулювання суспільних відносин. При цьому Ю.І. Гревцов визнає вірним окремі аргументи як прибічників, так і противників відмінностей загальних правовідносин. Зокрема, виходить із того, що в правовій формі поряд із конкретним правовідношенням між визначеними суб'єктами існують також різного характеру правові зв'язки, які багатьма вченими іменуються як «загальні» правовідносини.

На думку Ю.І. Гревцова, ряд об'єктивних факторів у правовій сфері робить недохідним деякі уточнення змісту самого поняття реалізації права, що зумовлюється наступним. «У відповідності до загальноприйнятого розуміння реалізації права – це перетворення в життя вимог юридичних норм у дія суб'єктів права, що виражається у використанні, виконанні, дотриманні, а також у застосуванні юридичних прав та обов'язків, встановлених нормами об'єктивного права. Однак дуже важливий аспект при такому розумінні залишається в тіні, хоча назване вище, безумовно, складає основний зміст процесу реалізації права. Мова йде про те, що закріплення об'єктивним правом різних структур суспільних зв'язків та фіксування громадянства, правоздатності, встановлення та здійснення загальних прав та юридичних обов'язків – це також здійснення соціалістичного права, найважливіша сторона його дії, яка безпосередньо пов'язана не тільки з використанням всезагальних прав та обов'язків громадянами, посадовими особами та організаціями, але спрямована також на організацію умов та передумов для наступного здійснення визначення конкретного кола юридичних прав та обов'язків усіма суб'єктами соціалістичного права».

Процес здійснення права можна уявити в декількох площинах. Перший етап – дія права проходить процес видання різних законодавчих актів. Тут між державними органами можуть виникати правовідносини, однак не матеріального, а організаційно-процесуального характеру, в їх межах виникає здійснення процесуальних прав та обов'язків. Відмінною рисою даних правовідносин є те, що вони направлені на організацію передумов для здійснення матеріальних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків та виникнення матеріальних правовідносин. Така дія права та процесуальних правовідносин має своєю метою закріплення суспільних зв'язків та правових структур, а також встановлення процедур, порядку та умов для належного використання матеріальних прав та обов'язків. Другий етап пов'язаний, по-перше, зі здійсненням основних елементів правового статусу, закріпленого на початковому етапі правового регулювання (правоздатності, деяких конституційних прав та обов'язків, абсолютних прав та інше). По-друге, відбувається початковий рух у напрямку здійснення таких складних суб'єктивних прав, як право на працю, на освіту, медичне

обслуговування та інше. Названі випадки здійснення соціалістичного права на другому етапі охоплюються першою формою реалізації соціалістичного права поза правовідносинами. У межах попередньо організованих правових суспільних зв'язків, за допомогою дотримання та використання громадянами, посадовими особами та організаціями юридичних прав. По-третє, важливим змістом цього етапу дій соціалістичного права є здійснення права в правовідносинах за допомогою таких способів, як застосування норми права, виконання обов'язків та використання наданих прав [3, с. 56].

Слід особливо підкреслити, що сама позиція Ю.І. Гревцова передбачає чітке та недвозмістове розмежування в правовій сфері правових зв'язків та правовідношення. Далі вчений пропонує цілісну концепцію генезису спочатку виникаючих правових зв'язків правовідношення, під кутом зору якого розглядаються ті чи інші аспекти спорів про співвідношення загальних та абсолютних правовідносин із конкретними (реальними) правовідносинами.

Як вважає Ю.І. Гревцов, спочатку держава створює в правовій сфері визначені правові зв'язки між різними суб'єктами шляхом різних законів та інших нормативних актів про положення, права та обов'язки громадян, державних органів та інших структур суспільства. Даний тезис про існування різного характеру правових зв'язків у суспільстві Ю.І. Гревцов обґрунтовує та розвиває наступним чином. «Створення правових зв'язків обумовлено головним чином формуванням передумов юридичної взаємодії. Тут у першу чергу можуть бути позначені ті моменти правового регулювання, які направлені на: а) встановлення основної структури суспільства за допомогою визнання індивідів даної країни її громадянами. Визнання існуючих між індивідами зв'язків в якості правових в юридичному плані означає встановлення громадянства, правоздатності, закріплення за ними основних прав та обов'язків, що впливають прямо з Конституції; б) закріплення класової структури суспільства; в) закріплення структури держави, яка має за мету забезпечення суверенітету держави. У соціалістичній державі здійснюється і загальне закріплення економічної структури, інших загальних структур. Таки структури суспільства зазвичай фіксуються конституціями або іншими актами, що наділені вищою юридичною силою, як правило, на переломних або підсумкових етапах розвитку держави.

У процесі щоденного регулювання право закріплює різноманітні підструктури більш приватного порівняно з вищезазначеними рівнями: сім'я, орган держави, підприємство, галузь народного господарства та інше. У цих випадках правове регулювання направлено на закріплення більш конкретних підструктур суспільства та їх організаційне відокремлення як у цілому, так і окремих елементів таких підструктур, у тому числі порядку розміщення, часто ієрархічного. Встановлюються також процесуальні основи функціонування системи та її елементів у правовій сфері: порядок та

умови виконання встановлених правом обов'язків, процедур використання суб'єктивних прав та здійснення компетенції. У всіх вищезазначених випадках предметом правового регулювання виступає суспільний зв'язок. На цьому етапі правового регулювання, коли формуються передумови юридичної взаємодії, правових суспільних відносин немає, але здійснюються необхідні умови для їх виникнення. Лише після попередньої регламентації суспільних зв'язків у вигляді загального закріплення соціальної структури, встановлення правоздатності, всезагальних та абсолютних прав настає регулювання суспільних відносин – виконання юридичних обов'язків та використання суб'єктивного права в конкретних правових відносинах. При цьому генезис конкретного правовідношення, його особливості обумовлюються характером попередньо закріплених або організованих правових зв'язків» [3, с. 54].

Що стосується виокремлення та відмінності абсолютних та загальних правовідносин, Ю.І. Гревцов із даного приводу міркує наступне. «Абсолютні права, як і всезагальні обов'язки, витікають безпосередньо із закону, та виявляється можливим їх рух поза та крім конкретних правових відносин. ... говорячи про специфіку реалізації права поза правовідносинами (в рамках правових зв'язків), прибічники такої позиції і не мають на увазі правовідносини».

Визнавати існування відносин, подібних до абсолютних, на наш погляд, вимушені ті автори, які відкидають можливість реалізації права поза правовідносинами, вважаючи суб'єктивне право елементом то відносних, то абсолютних правовідносин. Поза правовідносинами немає суб'єктивного права, вважають ці автори.

В останній час все ґрунтовніше стверджується погляд, відповідно до якого суб'єктивне право не може бути зведене до елементу правовідносин. Ця обставина й знаходить своє відображення в тезі, відповідно до якої норми об'єктивного права, що закріплюють визначені права та юридичні обов'язки, можуть здійснюватися й поза правовідносинами.

Д.М. Генкін та С.М. Братусь показали, що само по собі абсолютне право власності існує поза правовідношенням та не потребує в конструкції абсолютного правовідношення, реалізуючись у багатьох конкретних правовідносинах. Намагання не помічати відмінності між суспільним зв'язком та суспільним відношенням призводить до єдиного можливого в такому положенні рішення: процеси, зафіксовані досить тонко на рівні суспільних правових зв'язків, «підтягуються» та «закликаються» штучно до більш розвинутого рівня – стадії зрілого суспільного відношення. Суб'єктивне право та юридичний обов'язок необхідно завжди розглядати тільки в якості елемента правовідносин. Воно може існувати та здійснюватися поза правовідносинами, в межах правових зв'язків» [3, с. 62].

Якщо підвести деякі висновки аналізу позиції Ю.І. Гревцова та інших вчених, можна сказати наступне.

В юридичній науці, по-перше, всі вчені традиційно визнають наявність так званих конкретних або реальних правовідносин як правових зв'язків між визначеними суб'єктами правової сфери, які в силу настання визначених юридичних фактів являються власниками кореспондуючих один одному суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. По-друге, всі ці вчені визнають також наявність другого правового феномена, схожого за багатьма ознаками, властивостями, рисами з названими вище конкретними або реальними правовідносинами, але розходяться між собою в думці про назву або найменування даного правового феномену. Одна група вчених розглядає даний правовий феномен як елемент правового статусу суб'єктів, оскільки в ньому відображаються закріплені в конституціях та інших нормативних правових актах основні права та обов'язки громадян, повноваження державних органів та посадових осіб, а також інших суб'єктів правової сфери. Друга група вчених називає той же правовий феномен правоздатністю або правосуб'єктністю

фізичних та юридичних осіб, державних органів та посадових осіб. Третя група вчених вважає, що вказаний правовий феномен варто розглядати як загальні (загальнорегулятивні) та абсолютні правовідносини, як особливу різновидність правовідносин. Ще одна група вчених вважає, що даний правовий феномен, на відміну від конкретних правовідносин, варто розглядати як різного характеру правові зв'язки між суб'єктами в правовій сфері.

Таким чином, у результаті викладу змісту вказаних вище дискусійних питань можна зробити висновок про те, що вчені одностайно визнають існування сфери двох близьких правових феноменів, які схожі між собою за багатьма ознаками. За однією з них в юридичній літературі міцно закріпилось загально-визнана назва конкретних правовідносин, але другому правовому феномену вчені дають самі різні назви: «правові зв'язки», «загальні правовідносини», «елементи правового статусу», «правоздатність» та «правосуб'єктність».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марченко М.Н. Общая теория государства и права: академический курс в 3 т. 3-е изд., перераб. и доп. Т.2. Право. М.: Норма, 2007. 802 с.
2. Явич Л.С. Общая теория права. Л.: ЛГУ, 1976. 287 с.
3. Гревцов Ю.И. Проблемы теории правового отношения. Л.: Изд. ЛГУ, 1981. 85 с.
4. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория. СПб : Изд. С.-Петербургского университета, 1991. 136 с.
5. Протасов В.Н. Правоотношения как система. М.: Юрид. лит, 1991. 144 с.
6. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1973. 352 с.
7. Иванов Э.И. Понятие юридической обязанности. Марийский юридический вестник. № 8. 2012. С. 108.
8. Иванов Р.И. Правоотношение как форма реализации права. Вестник Омского университета. Серия «Право». 2009. № 4(21). С. 30–41.